

ΚΝΩΣΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΝΕΣ

ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

ΣΤΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ*

Ο μινωικός οικισμός που βρίσκεται κάτω από τη σύγχρονη κωμόπολη των Αρχανών ήταν ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα της Κρήτης στην Εποχή του Χαλκού. Επιπλέον, τα κτήρια και τα ευρήματα στην κεντρική περιοχή της Τουρκογειτονιάς παρουσιάζουν πολλά από τα χαρακτηριστικά εκείνα που προσδιορίζουν τα μινωικά ανακτορικά κέντρα: τοιχοποιία με πελεκητούς λίθους, προστώα με κίονες και πολύθυρο, σε ένα κτήριο με διαστάσεις περίπου 40 μέτρα από Α. προς Δ. και πάνω από 32 μέτρα από Β. προς Ν. μια προσεκτικά μελετημένη εγκατάσταση ύδρευσης που ξεκινάει από μια μεγάλη κυκλική δεξαμενή· έναν, κατά πάσα πιθανότητα, αρχειακό χώρο με πινακίδες Γραμμικής Α' πολύ πλούσια ευρήματα κεραμικής, ελεφαντοστέινα και λιθίνας έργα μικροτεχνίας και ακατέργαστα ουλικά· μεγάλους τοίχους με την ίδια από Β. προς Ν. κατεύθυνση, που συνεχίζονται τουλάχιστον επί 109 μέτρα, και μια κεντρική περιοχή μήκους τουλάχιστον 200 μέτρων από τη δεξαμενή ώς το αρχείο· στα νότια, έξω από τα όρια αυτά, έναν επιμελώς διαμορφωμένο θεατρικό χώρο· στα ανατολικά την περιοχή του Τρούλου με τα ωραία της κτήρια, πλούσια σε λατρευτικά αντικείμενα. Η θέση ήταν ήδη κατοικημένη από τους πρωτομινωικούς, προανακτορικούς χρόνους, και γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή της κατά την Υστερομινωική I εποχή (160ς-150ς αι. π.Χ.), αλλά ο οικισμός συνέχισε να έχει σημαντική ζωή και στην επόμενη Υστερομινωική III περίοδο (140ς-130ς αι. π.Χ.). Σε όλα αυτά πρέπει να προστεθεί ο εξαιρετικός πλούτος του νεκροταφείου της κοινότητας, που βρίσκεται στο γειτονικό Φουρνί, ο οποίος φανερώνεται με τη σημαντική αρχιτεκτονική των τριάντα περίπου ταφικών και λατρευτικών κτηρίων και με τα χλιάδες κτερίσματά τους, που ξεκινούν από την Πρωτομινωική περίοδο και φθάνουν ώς την Υστερομινωική III.

Peter Warren

Αρχαιολόγος

Αυτές οι σημαντικές ανακαλύψεις έγιναν κατά τις ανασκαφές που διεξήγαγαν ο Sir Arthur Evans, ο Σπ. Μαριάτας, η Αγγ. Εφή Σακελλαράκη. Περιγράφονται με ακρίβεια και απεικονίζονται με εξαιρετικές φωτογραφίες στις Αρχάνες (1991) του Γ. Σακελλαράκη και της Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη.

Ένας οικισμός τόσο μεγάλος και πλούσιος, που εκτείνεται χρονικά σε ολόκληρη την Εποχή του Χαλκού, θέτει αμέσως το ερώτημα: ποια ήταν η σχέση του με την Κνωσό, τη μινωική πρωτεύουσα που βρίσκεται μόλις 10 χλμ. βορειότερα;

Μπορούμε να προσεγγίσουμε το

πολύπλοκο αυτό ερώτημα με μια σύντομη εξέταση του γενικότερου ζητήματος του ρόλου των ευρύτερων περιοχών στην μινωική Κρήτη. Αυτό όταν μας δώσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εξετάσουμε τη θέση των Αρχανών σε σχέση με την Κνωσό. Από καιρό έχει αναγνωριστεί ότι η Κρήτη διαιρείται γεωγραφικά σε μερικές ευρύτερες φυσικές εδαφικές περιοχές, που η καθεμία περικλείει έχχωριστές υποπεριοχές. Σήμερα οι ευρύτερες περιοχές αντιστοιχούν διοικητικά στους τεσσεριά νομούς με τις είκοσι επαρχίες τους, που βασίζονται στο σύστημα της παλαιότερης τουρκικής και ενετικής διοικησης. Ενώ η Κρήτη στην εποχή της ρωμαϊκοτάτιας αποτελούσε, μαζί με την Κυρηναϊκή, μια και

μόνη επαρχία, και στους προηγούμενους ιστορικούς χρόνους ήταν διαιρεμένη σε ένα πλήθος ανεξάρτητων πόλεων, οι μεγάλες σύγχρονες διοικητικές ενόπτες φαίνεται στις υπηρχαν και στην Εποχή του Χαλκού με έναν περιορισμένο αριθμό πόλεων κτισμένων γύρω από ένα μεγάλο κεντρικό κτήριο ή ανακτόρο. Οι θέσεις αυτές ήταν, κατά σειρά μεγέθους της κεντρικής αυλής του ανακτόρου (αρχίζοντας από τη μεγαλύτερη): η Κνωσός, η Φαιστός, τα Μάλια, ο Γαλατάς (η κεντρική αυλή αποκαλύφθηκε το 1994), τα Γουρνιά (αν θεωρήσουμε τη λεγόμενη δημόσια αυλή ως αντίστοιχη της κεντρικής αυλής που υπάρχει αλλού), η Ζάκρος και ο Πετράς. Τα Χανιά είναι σχεδόν βέβαιο ότι είχαν και

εκείνα ένα ανακτορικό κέντρο, εφόσον βρέθηκαν εκεί πινακίδες Γραμμικής Α, και υπήρχε ασφαλώς και ένα τέτοιο κέντρο και στην περιοχή του Ρεθύμνου, ίσως ο παράλιος οικισμός στον Σταυρωμένο, περίπου 11 χλμ. ανατολικά της σύγχρονης πόλης. Το κύριο κτήριο στον Κομμό είχε μια κεντρική αυλή μεγαλύτερη σε έκταση ακόμα και από εκείνη των Μαλίων, αλλά ο οικισμός πρέπει οπωδήποτε να θεωρηθεί ως το επίνειο της Φαιστού, και πιθανώς, λόγω των στενών σχέσεων της κεραμικής, ώς το νότιο επίνειο και της Κνωσού επίσης.

Τρεις ή τέσσερις τουλάχιστον έυφορες περιοχές είχαν σημαντικές μινωικές πόλεις, όχι όμως, απ' ότι γνωρίζουμε μέχρι σήμερα, κάποιο ανεξάρτητο ανακτορικό κέντρο. Οι κοιλάδες στο Αμάρι και στο Σπηλιά, εκατέρωθεν του όρους Κέδρος, στο δυτικό τμήμα της κεντρικής Κρήτης, είναι ένα τέτοιο παράδειγμα, παρόλο που η πραστιλαστή είναι εύκολη από τη Φαιστό, προς τα νοτιοανατολικά και το Μεσομινικό II (1800 αι. π.Χ.) Μοναστράρι, ένα διοικητικό και αποθηκευτικό κέντρο με πολλά σφραγίσματα και πιθών, μπορεί να εξαρτιόταν ώς έναν βαθμό από τη Φαιστό. Η περιοχή Βιάννου - Μύρτου - Λεύπατρα πρέπει δεν έχει ανακτορικό κέντρο, παρόλο που υποστηρίχτηκε ότι εμπήπει στη ζώνη επιρροής των Μαλίων. Από γεωγραφική αποψη, ωστόσο, φαίνεται ανεξάρτητη από το βορειότερο ανάκτορο, απομονωμένη από αυτό από τη όρη του Λασ-

θίου. Ανατολικά από τον ισθμό της Ιεράπετρας ο σημαντικός αλλά πολύ κατεστραμμένος οικισμός στον παρακείμενο Μακρυγιαλό δεν συνδέονται, απ' ότι γνωρίζουμε, με κάποιο ανακτορικό κέντρο. Η μικρότερη περιοχή του Παλαιάστρου και του βορειοανατολικού ακρωτηρίου ως την Ίτανο (με ένα πολιτελές Υστερομινωικό Κτήριο) είναι αρκετά απομονωμένη από τα ανάκτορα του Πετρά και της Ζάκρου, και το Παλαιάστρο είναι μεγαλύτερη πόλη από αυτές τις δύο.

Αυτή η πολύπλοκη εικόνα ανέφερτων ανακτορικών και εμφανώς μη ανακτορικών επικρατεών γίνεται ακόμα περιπλοκότερη με την παρουσία δεύτερης και τρίτης τάξης – από απόψη μεγέθους – οικισμών μέσα σε κάθε ευρύτερη περιοχή. Επιπλέον, εκείνος που με τις υπάρχουσες μαρτυρίες μπορεί να φαίνεται άδειτης τάξης οικισμός σε μια περιοχή μπορεί να είναι σχετικά μικρός και χαμηλότερη τάξη σε σχέση με τους οικισμούς μιας άλλης περιοχής. Παραδείγματος χάρη, μεγάλα αγροκτήματα ή αγροτικά κέντρα, όπως το Νεροκούρου λίγα ανατολικότερα από τα Χανιά, η Ζου και άλλοι οικισμοί στην κοιλάδα της Στείταιας, και το κτήριο της Επάνω Ζάκρου, φαίνονται δεύτερης τάξης κέντρα σε σύγκριση με τα Χανιά, τον Πετρά και την Κάτω Ζάκρο αντίστοιχα, αλλά θα φαίνονταν απλώς τρίτης τάξης οικισμοί, πολύ μικρότεροι, σε σύγκριση με

κέντρα όπως η Αγία Τριάδα στην περιοχή της Φαιστού ή οι Αρχάνες, η Τύλισος και ίσως και το Καστέλι Πεδιάδας στην περιοχή της Κνωσού, και επίσης χαμηλότερου επιπέδου από τις πόλεις στο Μιραμπέλλο. Σ' αυτήν την περιοχή δύο πρόσφατα ευρήματα υποδηλώνουν ότι τα Γουρνιά θα έπρεπε να θεωρηθούν ως πρώτης τάξης οικισμός σε σχέση με τα δευτερης τάξης λιμάνια του Μόχου, του Πρινιάτικου Πύργου και της Ψείρας. Η πρόσφατη επιφανειακή έρευνα στα Γουρνιά δείχνει ότι η πόλη ήταν πολύ μεγαλύτερη από την περιοχή που έχει ανασκαφεί ως τώρα, ενώ προσεκτική ανανεέσταση του κεντρικού κτηρίου απέδειξε ότι είχε την αρχετονική μορφή και τις λειτουργίες ενός ανακτορού. Οι πόλεις δεύτερης τάξης που μολις αναφέρθηκαν είναι συγκριτικές με δευτερης τάξης πόλεις όπως οι Αρχάνες, η Τύλισος, η Βιταλά (Βηταλά) και το λιμάνι του Πόρου (το ανατολικό προάστιο του Ηρακλείου), στην περιοχή της Κνωσού, ή με την Αγία Τριάδα και το λιμάνι του Κομμού στην περιοχή της Φαιστού, αλλά αρκετά μεγαλύτερες από το Νεροκούρου, τη Ζου και άλλους δεύτερης τάξης οικισμούς στις περιοχές τους. Επί τοιποτό, υπήρχε ιεράρχηση των πόλεων μέσα στις ευρύτερες περιοχές, αλλά το μέγεθος του οικισμού μέσα στην ιεράρχηση αυτή μπορούσε να ποικίλει αρκετά από περιοχή σε περιοχή. Με οποιδήποτε από αυτά τα κριτήρια και μεγέθη οι Αρχάνες υπήρ-

Χάρτης της Κρήτης.

Αλαβάστρινο ρυτό από το Ταφικό Κτήριο 3 στο Φουρνί.

Ξαν ένας μεγάλος οικισμός. Η κατοίκηση στην κεντρική περιοχή, όπως εικάζεται από ανασκαφές σε μη παρακέμενα οικόπεδα, κάλυπτε τουλάχιστον 200x200 μ., αλλά θα έφτανε τα 900x700 μ. αν κάλυψε ολόκληρη την περιοχή της σύγχρονης κωμόπολης. Μέσα σε εκείνα που θεωρούμε ευρύτερα ανακτορικά εδάφη της Κνωσού και της Φαιστού, τα κέντρα δεύτερης τάξης μπορεί να

είχαν τα δικά τους μικρότερα εξαρτώμενα κέντρα, όπως το Βαθύπετρο σε σχέση με τις Αρχάνες ή τη Βίτσια, ή ο Σκλαβόκαμπος σε σχέση με την Τύλισα, ενώ οι παραθαλάσσιες «επαύλεις», με ανάλογο με το Βαθύπετρο μέγεθος, όπως η Αμνισός και το Νίρου Χάνι, και τα σπίτια στον Πραστί, μπορεί να ήταν μέρες συνδεδέμενα με τον πρώτη τάξης οικισμού της Κνωσού.

Διαχρονικοί παράγοντες θα πρέπει να έδρασαν επίσης. Ο οικισμός του Γαλατά, που αποκαλύφθηκε πρόσφατα, με το κεντρικό ανακτορικό κτήριο του, ασφαλώς θα είχε τον έλεγχο των παρακείμενων εδαφών, συμπεριλαμβανομένου ίσως και του σπηλαιού του Αρκαλοχώριου, κατά τα διάρκεια της σύντομης ζωής του οικισμού στη ΜΜ ιερού περιόδου. Μετά το τέλος του (ίσως στην YM 1a) η επιρροή της Κνωσού μπορεί να επεκτάθηκε προς τα νότια, ώς το Αρκαλοχώρι. Τα μεγάλα ξήφη που είχαν αποτελεί στο ιερό σπήλαιο των διάρκειαν να ήταν προϊόντα Κνωσίων ξιφοποιών.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας για κάθε περιοχή ήταν οι άλλοι φυσικοί της πόροι, εκτός από την καλλιεργήσιμη γη. Παραδείγματα τέτοιων πόρων είναι η Ευλέα, η εκμετάλλευση της ποιότας για λογαριασμό της Κνωσού γινόταν ίσως από τη Ζώμινθο επάνω στο όρος Ίδη: λίθοι για την οικοδόμηση ή τη κατασκευή μικροτεκνικών, όπως ο σερπεντίνης στις Γωνιές Λεπτία, για τον οποίο ο Σκλαβόκαμπος πρέπει να αποτελούσενται σταθμό στην οδό προς την Τύλισα και την Κνωσό: πήλιός, όπως στα αργυλοφόρα εδάφη στις βορειοανατολικές πλαγιές του όρους Γιούχτας, ανάμεσα στις Αρχάνες και την Κνωσό· και η θάλασσα, για την οποία τα λιμάνια και άλλοι παράκτιοι οικισμοί αποτελούσαν τα σημεία επαφής μεταξύ Ήραράς και θάλασσας για την αλιεία και το εμπόριο. Για τη μεταφορά όλων αυτών των πόρων προς τα αστικά κέντρα χρησιμοποιούνταν οδικές αρτηρίες και δρόμοι μέσα στα οριά των ευρύτερων περιοχών και ανάμεσα σ' αυτές.

Πρέπει τέλος να σημειώσουμε ότι πλάι στους οικισμούς πρώτης, δεύτερης και τρίτης τάξης, καθώς και τους άλλους οικισμούς (αν-

κτορικές πόλεις σε πολύ αραιά διαστήματα, μη ανακτορικές πόλεις και λιμάνια, και μεμονωμένες εγκαταστάσεις («επαύλεις»), υπήρχαν οι ιεροί χώροι. Αυτοί βρίσκονταν έξω από κάθε οικονομική ή δημογραφική ιεραρχία και, αντίθετα, αποτελούσαν μια πνευματική εστία για μια ολόκληρη περιοχή. Η επικράτεια της Κνωσού είχε εξαιρετικά τέτοια παραδείγματα στο ιερό όρος Γιούχτας, με ιερά στην κορυφή του και στα Ανεμόσπηλια, καθώς και στα ιερά σπήλαια της Ευλείμηιας, του Σκοτεινού και του Αρκαλοχώριου.

Μπτορούμε τώρα να επιτρέψουμε στης Αρχάνες και στο ερωτήμα της σχέσης τους με την Κνωσό. Από όσα εκτεθήκαν παραπάνω βλέπουμε ότι συμφώνω με τις υπάρχουσες μαρτυρίες οι Αρχάνες ήταν ένας μεγάλος διέυτερης τάξης οικισμός μέσα στην ευρύτερη επικράτεια της Κνωσού. Παρόλο που ήταν διαφορετικού χαρακτήρα, μπορεί να συγκριθεί ως προς το μέγεθος με την Τύλισα ή το λιμάνι του Πόρου-Κατσαμάτα στο Ηράκλειο. Το Βαθύπετρο ήταν σημαντικό αγροτικό κέντρο στα νότια, και ίσως να ήταν ένας από τους εξαρτημένους από τις Αρχάνες οικισμούς, που συνέλεγε, κατεργαζόταν και εφοδιάζε με αγροτικά προϊόντα την πόλη. Πολλοί μικρότεροι οικισμοί στα περίχωρα των Αρχανών πειριγμούνται από τον Γ. και την Ε. Σακελλαράκη (Αρχάνες σ. 24-7), και ήταν ασφαλώς, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, υπό την επιρροή ή υπό τον έλεγχο της πόλης.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι από τον Θολωτό Τάφο Β στο Φουρνί.

Χάρτης της ευρύτερης περιοχής Κνωσού και Αρχανών.

Η Κνωσός ήταν ο μεγαλύτερος μινωικός οικισμός της Κρήτης. Η επιεριστατωμένη μελέτη *Archaeological Survey of the Knossos Area* των S. Hood και D. Smyth (1981) σημειώνει μια έκταση περίπου 75 εκτάριών εντατικής κατοικήσης κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, τα 30 εκτάρια της οποίας θα καταλαμβάνονταν από σπίτια. Ένας υπολογισμός 300-400 απόνων ανά εκτάριο (γι' αυτό υπάρχουν αρκετές συγκριτικές μαρτυρίες, αλλά και πολλές επιφυλάξεις) θα έδινε έναν πληθυσμό 9.000-12.000 για μια περιοχή με σπίτια υπολογίζομενα σε 30 εκτάρια. Επιπλέον, το Survey αναφέρει όχι λιγότερες από 109 μινωικές θεσεις μόνο στην κοιλάδα της Κνωσού, χωρίς να περιλαμβάνει τους τάφους ή τα νεκροταφεία, με το μεγάλο ανάκτορο στο κέντρο.

Ήταν οι Αρχάνες λοιπόν, κατά κάπιον τρόπο, μια εξαρτημένη πόλη από την Κνωσό; Η γειτνίαστη της με την πρώτουσα, μόλις 10 χλμ. προς Β., είναι σαφώς ένας σημαντικός παράγοντας και θυμίζει την παρόμοια περίπτωση της Αγίας Τριάδας, ενός επίσης πλούσιου δευτερης τάξης οικισμού, και της Φαιστού. Ως τώρα, αναφερόμενοι σε πρώτης, δεύτερης και τρίτης τάξης οικισμούς, προύποθεταίμε οικονομικές σχέσεις, όπως την προμήθεια γεωργικών και άλλων προϊόντων στο κέντρο από τα περιχώρα των χαμηλότερων σε τάξη οικισμών, η με εκείνους τους οικισμούς που χρησίμευαν ως οδικοί σταθμοί για μεταβιβάσεις από την περιφέρεια προς το κέντρο. Άλλα οι οικονομικές σχέσεις, ιδιαίτερα οι εξαρτημένες ή οι όχι ελεύθερης αγοράς σχέσεις, είναι συνυφασμένες με την πολιτική δομή. Πρέπει λοιπόν να επιστρέψουμε στο βασικότερο ερώτημα: ποια ήταν η πολιτική δομή που καθόριζε την αμοιβαία υλική σχέση της Κνωσού με, παραδείγματος χαρή, τις Αρχάνες; Οι δυνατότητες είναι πολλές, οπουδήποτε μέσα σε ένα ευρύ πολιτικό φάσμα: από δύο εντελών ανεξάρτητες μονάδες, που θα διείχγαν αμοιβαία αωφελμές οικονομικές ανταλλαγές, ώς μια εξαρτημένη σχέση η οποία θα επέτρεπε καποια ελευθερία δράσης στις Αρχάνες, έως, τέλος, μια σχέση

απόλυτου πολιτικού ελέγχου της Κνωσού.

Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε αμέσως ότι η διαφορά μεγέθους των οικισμών, παρόλο που είναι σαφώς σημαντική, δεν προϋποθέτει από μόνη της κάποια κυριαρχία. Για την τελευταία απαιτείται κάποια βούληση για κυριαρχία και κάποια επιθυμία για έλεγχο. Αν νομίζουμε ότι ένας τέτοιος έλεγχος υπήρχε, πρέπει να προσδιορίσουμε με ποια μέσα ή με ποιο μηχανισμό ασκούνταν. Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο για τη Νεοανακτορική (ή για την παλιότερη) εποχή στους οικισμούς των Αρχανών ή της Τυλίου, παραδείγματος χάρη, ούτε στις πινακίδες της Γραμμικής Α. Αύτε στο νεκροταφείο στο Φουρνί, που να υποδηλώνει έλεγχο εξωτερικό από την Κνωσό, με στρατιωτικά, κυριαρχικά ή άλλα μέσα. Εξάλλου η ικανότητα αποταμίευσης των αποθηκών του ανακτορού στην Κνωσό (περίπου 246.000 λίτρα, όπως υπολογίστη-

Κύπελλο από τον Χώρο 17 του Ανακτορικού Κτημάτος Τουρκογειτονία (σχεδιαστική απόδοση).

κε από τον J. W. Graham με βάση τον αριθμό και τη χωρητικότητα των πιθών) ήταν τέτοια ώστε οι αποθήκες θα γέμιζαν και μόνο με τη σοδειά από τα 1.000 εκτάρια της κοιλάδας της Κνωσού, χωρίς να χρειαζόταν γι' αυτό και η σοδειά από άλλα εδάφη. Αξίζει να

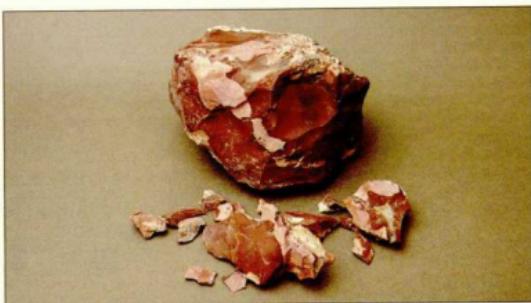
Πινακίδη πινακίδα Γραμμικής Α Γραφής από τη θεση Τζαμί.

Χύπελλο από τον Χώρο 17 του Ανακτορικού Κτηρίου στην Τουρκογειτονία (σχέδιαστική απόδοση).

σημειωθεί πάντως, με την ευκαιρία αυτή, ότι αν δεν υπήρχαν οι (μεταγενέστερες) πινακίδες της Γραμμικής Β από την Κνωσό και την Πύλο, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε πολύ λίγα μόνο, ή ίσως κατά τίποτα, από τα ορατά, ανασκαφμένα υπολείμματα του

Πυρήνας ίασπι από τον Χώρο 4 του Ανακτορικού Κτηρίου στην Τουρκογειτονία.

ισχυρότατου συγκεντρωτικού πολιτικού ελέγχου που αισκάψαν στην πραγματικότητα αυτά τα δύο κέντρα πάνω στα κρατικά εδάφη τους.

Μπορεί να συναχθεί κάπι από τις υλικές σχέσεις ανάμεσα στους δύο οικισμούς: Οι οικοδομικές

μορφές, συμπεριλαμβανομένων των προστώων, των κιόνων και ενός πολύθυρου στο ανασκαφμένο τμήμα του οικισμού της Τουρκογειτονίας, καθώς επίσης και η επιμελημένη τοιχοποιία από πελεκητούς λίθους, θα μπορούσαν να αποτελούν στοιχεία μίμησης από ένα ανεξάρτητο κέντρο, στοιχεία που απήχουν κάποιον πολιτικό ελέγχο, σπάς τη διαμονή εκεί ενός μέλους μιας ηγεμονικής οικογένειας της Κνωσού. Οι σχέσεις στην κεραμική κατά την Υστερομινωική ΙΙ εποχή είναι εξαιρετικά στενές. Η ανάλυση της προέλευσης του πηλού θα μπορούσε να παράσχει αποφασιστικές μαρτυρίες: εξάλλου τα αγγεία φυτικού και βαθάσσου ρυθμού από τις Αρχαίες φαινόνται πολύ συγγενικά ως προς τη διακόσμηση με τα αγγεία της Κνωσού, και ο αποβέτης με πολυτελή κύπελλα από τον Χώρο 17 του κτηρίου της Τουρκογειτονίας έχει αφεκτά πολύ κοντινά παράλληλα σε έναν απόβετη (αδημοσίευτο) πολυτελών κυπέλλων από την YM ΙΙΙ καταστροφή ενός κτηρίου στη θέση του Στρωματογραφικού Μουσείου στην Κνωσό. Ακατέργαστα υλικά «ανακτορικού» χαρακτήρα, ελεφαντόδοντο και πολύτιμες πέτρες τουλάχιστον, υπήρχαν στο κτήριο των Αρχανών. Ένα μεγάλο κομμάτι ίασπι βρέθηκε με τελετουργικά σκεύη στο Δωμάτιο 4. Τα συνευρήματα ενός τόσο πολύτιμου αντικειμένου υποδηλώνουν ότι δεν ήταν υλικό κάποιου εργαστηρίου. Από μόνο του αρκεί να καταδειξεί τη σημαντι-

Αγγείο από τον Χώρο 4 του Ανακτορικού Κτηρίου στην Τουρκογειτονία.

κότητα του κτηρίου και την υψηλή κοινωνική θέση των κατοίκων του. Τέτοια ειστημένα και εξωτικά υλικά φαίνεται πιθανότερο να είχαν έρθει μέσω της Κνωσού, παρά να αποκτήθηκαν με το ανεξάρτητο θαλάσσιο εμπόριο των Αρχανών.

Δεν μπορούμε, με τις παρούσες μαρτυρίες, να δώσουμε μια σαφή απάντηση στο βασικά, πολιτικό ερώτημα. Τα υλικά κατάλοιπα πολυτελών κτηρίων και το πλούσιο περιεχόμενο τους στις Αρχανές υποδηλώνει ασφαλώς ότι ένα σημαντικό πρόσωπο ή πρόσωπα διέμεναν εκεί και ότι υπήρχε μια στενή σχέση με την Κνωσό, τουλάχιστον στη Νεοανακτορική περίοδο. Η γεωγραφική γειτνίαση πρέπει να ωπαδόηται να είναι σημαντική, οπώς συμβαίνει και με τα μέγαρα της Τύλισου, λίγο μακρύτερα από την Κνωσό. Οι διαφορές στο μέγεθος πρέπει επίσης να έχουν σημασία, καθώς και επικοινωνιακοί παράγοντες, όπως η πρόσβαση των Κνωσίων στα ιερά του Γουόχα. Η εντυπωσία που δίνουν οι Αρχάνες δεν είναι ούτε μιας πλήρους ανεξαρτησίας από τη μεγάλη πρωτεύουσα ούτε μιας ισχυρής κυριαρχίας από αυτήν, που απαιτεί, παραδείγματος χάρη, τακτικούς φορους επί της παραγωγής. Αλλά εκείνα που παραμένουν άγνωστα, και μερικά τουλάχιστον από αυτά μπορούν να γίνονται γνωστά μέσω των μελλοντικών ανασταύρωσών, είναι αυτά που εντυπωσιάζουν περισσότερο. Μόνο μια μικρή έκταση από τα πλούσια κτήρια του Τουρκοεπονιάς έχει μέχρι τώρα αποκαλυφθεί. Το οπι οι Αρχάνες αποτελούσαν έναν εναλλακτικό τόπο διαμονής για έναν γεγενός της Κνωσού ισως να θεωρηθεί υπερβολικό, παρόλο που οι σύγχρονοι κάτοικοι του Ηράκλειου θα πρέπει να πιστεύουν ότι η γαλήνη και η ομορφιά των Αρχανών σημερά τις κάνουν έναν τόπο πολύ επιθυμητό για να ζει κανείς. Αλλά η έκταση εκείνων που έχουμε ακόμα να μάθουμε για την πολιτική δομή γίνεται ολοφάνερη σταν συνειδητοποιήσουμε ότι όχι μόνο δεν γνωρίζουμε την έκταση της περιοχής την οποία διοικούσε η Κνωσός, αλλά και ότι δεν γνωρίζουμε επίσης ποιος στην τραγουματικότητα κυβερνούσε την Κνωσό. Το ότι υπήρχε μια κεντρική εξουσία είναι

βέβαιο, εξαιτίας της πολυπλοκότητας της οργάνωσης του ανακτόρου και, παραδείγματος χάρη, του μελετημένου οδικού συστήματος της πόλης. Αλλά ήταν αυτή η κεντρική εξουσία ένας «βασιλιάς/βασιλίσσα», μια ισχυρή οικογένεια, ένας υπόλογος ιερεών; Θα μπορούσε βεβαίως να υποστηριχεί, με βάση τις εικονογραφικές μαρτυρίες, ότι πρόκειται είτε για μια γυναικά «γηγεμόνα» ή ένα σύλλογο ιερεών, είτε για έναν αρσενικό γηγεμόνα. Οποιαδήποτε κι αν είναι η πολιτική δομή της Κνωσού και ο βαθμός στον οποίο ακούσεται τον έλεγχο στο βορειο τμήμα της κεντρικής Κρήτης κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, οι Αρχάνες, είτε ήταν πόλη είτε ανακτορικό κέντρο, απολάμβαναν ασφαλώς έναν σημαντικό βαθμό ανεξαρτησίας, εύκολα προστίστε και αντλώντας από τις πλούσιες αγροτικές πηγές των περιχώρων τους, έχοντας επιπλέον και την πνευματική υποστήριξη από το ιερό όρος το οποίο δεσπόζει στην περιοχή τους.

Μετάφραση: Μεταξία Τσιποπούλου

* Είμαι ευτυχής που μετέχω κι εγώ σ' αυτόν τον αναμνηστικό τόμο της ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, που γιορτάζει τα τριάντα χρόνια ανασκαφής και έρευνας στις Αρχάνες από τους διακερμένους συναδέλφους και φίλους μου, το Γάιντ και την Εφρ Σακελλαράκη.

Ευχαριστώ τον δρ. Γ. Ρεθμεωτάκη, τη δρ. Μ. Τσιποπούλου και τον κομητηγό Λ. V. Watrous για τις πληροφορίες που μου παρείχαν.

Βιβλιογραφία

- Bennett, J. 1990, "Knossos in context: comparative perspectives on the Linear B administration of LM II-III Crete", *American Journal of Archaeology* 94, 193-211.
 Effenterre, H. van 1967, "Téménos", *Revue des études grecques* 80, 17-26.
 Hood, S. και Smyth, D. 1981, *Archaeological Survey of the Knossos Area* (British School at Athens Supplementary Volume 14).
 Platon, N. 1971, Zakros. *The Discovery of a Lost Palace of Ancient Crete* (New York), ιδιαίτερα σ. 42-88 (οικισμοί της κοιλάδας της Σητείας).
 Σακελλαράκης, Γ. και Σαπουνά-Σακελλαράκη, E. 1991, Αρχάνες (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών).
 Schirling, W. 1994, "Gestaltung und Aufgaben der Paläste des minoischen Kreta", *Antike Welt* 25, ap. 2, 178-190.
 Sales, J. 1991, "The Gournia palace", *American Journal of Archaeology* 95, 17-78.
 Warren, P.M. 1984, "The place of Crete in the thalassocracy of Minos", στο R. Hägg και N. Marinatos (εκδ.), *The Minoan Thalassocracy, Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May - 5 June 1982* (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, 4, XXXII) (Stockholm) 39-44.
 — 1985, "Minoan palaces", *Scientific American* 253, ap. 1, 94-103.

Knossos and Archanes

P. Warren

The Minoan settlement lying under the modern small town of Archanes used to be one of the major centers of Crete during the Bronze Age. However, a settlement so large and wealthy raises the question of its relation with Knossos, the Minoan capital, which is situated only 10 kilometers north. We can approach this complex question through a brief examination of the role the broader regions had played in Minoan Crete. Thus, we will obtain the necessary framework in which the relation of Archanes with Knossos will be considered.

With the evidence so far available, we are unable to give a clear answer to our basic political question. The remains of luxurious buildings in Archanes and their rich content suggest obviously that an important person or persons were living there and that a close relation with Knossos existed, at least during the Neopalatial period. Regardless of the political structure of Knossos and the degree of its control over the north part of central Crete during the Neopalatial period, Archanes, either a town or a Palatial center, undoubtedly was enjoying a considerable degree of independence, was easily accessible and economically efficient due to its fertile rural suburbs, while the holy mountain dominating its region supplied it with a unique spiritual power and prestige.